

ДАНИЛО РАДОЈЕВИЋ, Београд

СКАДАРСКО ЈЕЗЕРО — ИНСПИРАЦИЈА НАРОДНОГ СТВАРАЛАШТВА И МЕБУРАТНЕ СОЦИЈАЛНЕ ПОЕЗИЈЕ

Регија Скадарског језера имала је, заједно с Црногорским приморјем, посебни значај у црногорској културној, вјерској и политичкој историји. Преко скадарске регије пружао се римски пут Епидаурум—Скадар и „Свилена цеста“ која је допирала из Кине. То је имало велики значај када су у питању културна, политичка и др. збивања на овоме тлу. У том простору налазили су се вјерски центри и сједишта три црногорске династије. На домаку Скадарског језера одигравале су се битке које су имале судбоносни значај за токове црногорске историје.

Тај значај ове области продужен је и у најновијој, револуционарној повијести: стицај околности учинио је да је на његовим обалама 13. јула 1941. почела битка црногорског народа и народности за националну слободу и враћање државности. Разумије се, смисао значаја Скадарског језера мијењао се у свакој епохи. Та се чињеница одражавала и у литерарном стваралаштву. Тако је напуштање пријестонице Жабљака од стране Ивана Црнојевића — било крупан догађај у црногорској историји. Уз црногорског владара повукао се један број становника из пространог плодног поља испод града и околине. Сјећање на то повлачење пред турском најездом, династије и једног дијела народа, дуго је сачувано у свијести Црногораца, као особито трагичан тренутак. То народно сјећање фиксирао је Његош познатим стиховима у *Горском вијенцу*: „Што се не хће у ланце везати, / то се збјежа у ове планине“¹. Неке коментаторе Његошева дјела одводила је романтичарско-националистичка концепција у тумачење тих стихова које је било у дубокој супротности са историјским чињеницама. То сјећање на повла-

¹ *Горски вијенац*, стих 264—265.

чење из Зетске равнице испред окупатора забиљежио је и Стефан М. Љубиша, у познатој новели *Кањош Мацедонових*: „Паде зецка бановина, а народ прибјеже у те планине“².

Својом љепотом Скадарско језеро будило је стваралачку машту народа. Оно је истовремено извор *добра, страха и патња*. У црногорским народним легендама Скадарско језеро добија и митолошке становнике. У његовим водама јавља се полубожанство, у облику жене необичне љепоте, зелених коса и плавих очију; то биће чува подводни мир, те одвлачи у дубине оне људе који се усуде да зароне до потопљених насеља³. У тој легенди налази се покушај „објашњења“ како је постало Горње блато, које је раније било раван између Сињца и Космаче.

Овдје ћу поменути неке легенде које одражавају класне одnose у црногорском друштву у средњем вијеку. У тим легендама се сваки пут, као главни актер, јавља краљица Јелена⁴. Ове легенде су очигледно настајале под јаким утицајем цркве; смисао им је био — утјеривање страха рибарима око Скадарског језера да испуњавају наметнуте феудалне обавезе, што им даје феудални карактер. Јелена се, да би постигла циљ, служи клетвама, које се, захваљујући њезиној светачкој моћи, ефикасно испуњавају.

По једној од тих легенда Јелена је бацила проклетство на Глуходољане и Сотониће да у дијелу језера које њима припада — нестану рибе, јер су јој одрекли давати феудалне обавезе. У другој легенди („Рибњак краљице Јелене“) ти угрожени рибари моле краљицу да им врати рибу у Веље Око, јер од риболова живе. Тада се она сажалила и дала им „нечесова три зрна умотана у рубац“ која ће, кад их баце у језеро, повратити рибу. Међутим, због радозналости, испуштали су раније два зрна код Дољана, гдје је постао „најчувенији риболов“. Треће зрно су, разочарани, бацили код Вира, па ту има доста рибе, а у њиховом Вељем Оку има само „неке ситнежи“⁵.

Сиромаштво рибара око Скадарског језера третира и легенда „Бијели кам“⁶, у којој краљица Јелена проклиње рибаре јер јој нијесу дали „биране рибе“; наљућена, скотрљала је камен низ Сабевац⁷ и рекла: „Кад се овај камен вратио на брдо,

² Ст. М. Љубиша, *Пучко краснорјечје*, Титоград, 1964, 112.

³ Радоје Радојевић, *Вилина гора*. Антологија црногорских легенди, Титоград, 1971, 178—179.

⁴ Краљица Јелена, умрла 1314, била намјесник у Црној Гори; претпоставља се да је родом од Анжујске фамилије.

⁵ Р. Радојевић, ц. о., 69—70.

⁶ Р. Радојевић, ц. о., 70—71.

⁷ Може се претпоставити да је топоним Сабевац био подстицај за настанак ове легенде. Међутим, овдје је важније нагласити потребу за проучавањем топономастике Скадарског језера. Истаћи ћу само један примјер. Нијесам запазио да је до сад обрађен хидроним *Превалина*.

онда се они рибари усрећили“. Као што се види, и овдје је у питању феудална обавеза, карактер те обавезе.

У посљедњим деценијама XIX вијека, када су се били стекли услови да Црна Гора економски ојача, политика царске Русије то није допуштала, да не би био угрожен њен пројект о стварању већих држава на Балкану. Тада су хиљаде Црногораца отишле на рад у америчке руднике. По изванредном свједочењу веома даровитог и образованог Гавра Вуковића, црногорског министра спољних послова, руска дипломатија није сматрала да треба изграђивати Црну Гору, већ да „треба да остане за ваза један војни логор, у патријархалном облику“⁸. Покушаји Црне Горе да добије помоћ од других земаља, карактеризиран је као антиславенска оријентација. Немоћ Црне Горе, као и сваке неразвијене земље, да сопственим напорима, користећи своје природне потенцијале, развије привредни живот, враћала је погледе на Скадарско језеро и могућност мелиорације поплавлених површина, као на нешто што може бити остварљиво. Тако се остајало, због немоћи да се развије индустрија, при „аграрној“ свијести.

Неријешен проблем регулације Скадарског језера, дочекао је 1918. годину. Зато неки примјећују да је то питање „толико старо“ да је постало „привредни романтизам овог краја“⁹. Као политички мамац, исушивање Скадарског језера ушло је у агитациони програм сваког јавног радника из Црне Горе¹⁰.

У борби са српским кандидатима у филијалама српских грађанских странака у Црној Гори, које су преносиле српске политичке програме, неки представници црногорске буржоазије, који су били све учинили да се уништи црногорска државност, сада су хтјели да Црну Гору учине само својим изборним подручјем. То им је било потребно, пошто су изиграни од српске буржоазије, да дођу до власти. У својој агитацији они увијек истичу проблем изградње жељезнице, „исушења“ Скадарског језера и др. О степену очајања које је било захватило тај дио црногор-

Поједини дијелови доњег тока Мораче имају посебне називе (Бишевина, Каратуна, Шегртница, Куриоштица, Сјерава, Морачица, Мала Морача), међу којима је особито значајан *Превалина* (Мирко Мијушковић: Ријеч двије о Скадарском језеру — „Блату“, *Књижевни лист*, св. IX и X, Цетиње, 1901, 322—323). Хидроним *Превалина* чува сјећање на назив римске провинције *Praevalis*, први познати назив данашње црногорске територије. Може се оправдано претпоставити да је ријека Морача имала назив *Превалина*. Досељавањем црногорског племена Морачана, из Полабља, територија око ријеке *Превалине* добила је назив *Морача*, да би доцније и сама *Превалина* добила ново име — *Морача*, изузев дијела при утоку у Скадарско језеро.

⁸ Гавро Вуковић, Четрдесетогодишњица владавине књаза Николе, Цетиње, 1928, 17.

⁹ Никола Боновић, Захтеви Црне Горе, изд. Књижаре „Хајдуковић“, Бар, штамп. Београд 1936, 43.

¹⁰ Н. Боновић, ц. о., 56.

ске буржоазије, пластично говори текст о конгресу новинара на Цетињу, 1926. године, гдје се истиче да „Црногорци велику наду полажу у југословенске новинаре, да ће они као највећи поборници слободе и правичности подићи свој моћни глас противу нехати управљача, тражити хитну помоћ за ову покрајину (!), али не као до сад само са предизборним обећањима, већ стварном помоћи да се отворе државни радови, да сиротиња хљеба заради, да се исуши Скадарско језеро“¹¹.

Окренутост, иако је било мало обрадиве земље, ка аграрном начину привржећивања, нагонила је народ да се расељава. Владајућа буржоазија није у том тренутку мислила да користи црногорско рудно благо, црногорске морске луке, да оснива индустријска предузећа. Та буржоазија је узела и голему своту црногорске ратне одштете, која је била додијељена у Паризу, да се не би Црна Гора економски подигла. Владајући слој је упорно радио на реализирању пројекта о денационализацији Црногораца, о мјерама економске присиле да се раселе¹².

Црногорска социјална литература најпотпуније одражава стање обесправљеног црногорског народа у версајској Југославији. Та чињеница није до сада довољно истакнута, нити искоришћена у анализама духовног стања Црногораца тога периода, као ни у историјским, економским и другим радовима. Говорећи о томе како је црногорска литература у сваком периоду свога развитка изражавала битне проблеме црногорског друштва, Нико С. Мартиновић констатује да је црногорска народна литература формирала ослободилачку авангарду, те се ниједном црногорском јунаку „не пјева да је у исто вријеме и 'придворица' и 'узданица' већ су све придворице сврстане у табор Станка Црнојевића а све узданице у табор Никца од Ровина, Вука Мићуновића и сл. Захваљујући таквом ставу Црногорци су били добили националну слободу прије него иједан народ Јужних Словена“. Развијајући ту мисао, Мартиновић каже да је у том духу написано и „најкапиталније дјело црногорске књижевности *Горски вијенац*“. Што се тиче црногорске социјалне литературе, Мартиновић закључује да „младе снаге под жрвњем љуте стварности дају нашој култури онај облик који је нужан за правилан развој народне културе“¹³.

Пустошну црногорску стварност тога периода симболизира Скадарско језеро, за које у једном тексту стоји да се „*упоредо*

¹¹ Борђије Д. Гвозденовић, Посље новинарског конгреса на Цетињу, *Народна ријеч*, бр. 42, Цетиње, 5. X 1926, 1.

¹² Никола Бановић, ц. о., 29, примјећује да Црна Гора „ни по чему не личи на колоније западноевропских држава, гдје приватни капитали стварају и унапређују, а државна власт само присуствује, обезбјеђује поредак и ствара олакшице формалног карактера. Овдје су држави остављене обје ове функције“.

¹³ Нико С. Мартиновић: Стара и нова црногорска књижевност, *Зета*, бр. 37, Подгорица, 9. X 1938, 3.

са биједом, шири¹⁴. Нужност окретања стваралаца у кругу социјалне литературе актуелним друштвеним проблемима — изразило је више аутора у то вријеме. Борбије Лопичић је записао да кроз умјетничко дјело мора да „провре свом силином наша стварност“¹⁵. У тим текстовима који потенцирају потребу активног односа писаца према човјеким, друштвеним, проблемима — говори се да књижевност не треба да буде шапутање са „метафизичким тајанственим битностима“, већ средство за „култивисање човјека“¹⁶.

Црногорски социјални књижевници, укључујући се у борбу против грађанске литературе, све више су дјеловали с позиција марксизма, изграђујући класну и националну платформу борбе. Због тога су се сукобили и са надреалистима који су били само побуњени дио грађанске класе.

Идеја о регулацији Скадарског језера, која је давно никла, нашла је одраза и у црногорској социјалној поезији која се брзо развијала између два свјетска рата. Овдје ћу обратити пажњу само на стихове Мирка Бањевића и Јанка Боновића.

Мирко Бањевић је у својој другој пјесничкој фази, између 1930. и 1940. године, био обузет снажним осјећањем потребе да пјесничким средствима разоткрива класне конфликте, да истакне национално и социјално угњетавање Црногораца. У томе периоду настају његове збирке *На освиту*, чије је објављивање забранила власт у Никшићу (1933), затим збирке *Шуме* (1939) и *Огњена југра* (1940).

Поред поеме „Рудник Какањ“ (1934), гдје Бањевић преко погипија и страдања рудара симболизира тадашњи положај радничке класе, потребно је истаћи поему „Бријест“ и пјесме „Белведер“ (1936) и „Тужба св. Василију Острошком“, у којима доминира тамна слика угњетеног црногорског народа.

Пјесма „Скадарско језеро“ написана је 1937. године¹⁷. Бањевић, захваљујући своме веома развијеном осјећању актуелних проблема, није могао разминути ту тему јер је питање регулације Скадарског језера, као једно од могућих рјешења црногорског економског проблема, — у неком виду стално било присутно.

¹⁴ *Слободна мисао*, Никшић, јан. 1936.

¹⁵ *Живот и рад*, Београд, мај, 1940.

¹⁶ Милан Ракочевић: О књижевном стварању, *Слободна мисао*, Никшић, 6. I 1937.

¹⁷ Пјесма је објављена у илегално штампаној збирци *Огњена југра*, Параћин, 1940, 28. Бањевић је после рата објавио пјесму „Скадарско језеро“ у збирци *Земља на камену* (1950), гдје је извршио извесне измјене, прилагођавајући нека идејна рјешења новом друштвеном тренутку; том приликом је изоставио претпоследњу строфу која говори о терору и експлоатацији над црногорским народом.

Бањевић у овој пјесми узима Скадарско језеро као симбол националне обесправљености и унижавајућег социјалног стања. Пјесник види на површини језера, као у огледалу, одраз слике народних патња:

„Скадарско језеро — модра зјеницо вида,
гдје згуснуто се огледају наша страдања.“

Економски положај народа назначен је сликом тла на коме се мора одолијевати; пјесник види црногорску земљу као *голо-мрки, оштри криш*, што представља супротност мекој и плодној земљи коју су, временом, прекрили језерски таласи. И пређашње генерације су, такође, сањале да ту земљу виде као поткутњицу. Изражавајући тако жеље многих генерација, Бањевић упућује своје ријечи земљи која је сад језерско дно, доживљава радост додиром жућене оранице:

„О, исушити твоју безмјерну надојену пољану ведру!
Крижали би је ралом попут врућег претилог меса,
грлили њен плодни прах
и носили га у топлом њедру,
а влажни ти пили дах
ко пјену с јомуже, ко мирис једрог планинског
вријеса.“

Та „обећана“ црногорска земља — остајала је под водом, ван човјековог домашаја јер власт није предузимала мјере за њезино активирање. Напротив, народ је и у тако тешком положају изложен експлоатацији:

„... Мјесто исушења налијеће грабљиво црно јато
те нас раздире пред површју ти плавом!“

Осташе, дакле, само жеље да се отргну од језера велике површине плодне земље, да се створи један извор благостања, „да Црна Гора буде насред срца свог пространа и равна“, како Бањевић вели.

Мотив пјесме Јанка Боновића „Контрабанције“, која је први пут објављена (под насловом „Котробанције“) у часопису *Живот и рад*¹⁸, о тешком положају сиромашних сељака, принуђених да шверцују дуван преко Скадарског језера, — представља изразит социјални приступ друштвеној проблематици.

¹⁸ *Живот и рад*, св. 7, нови течај, Београд, април 1938, 240—242. Послије рата ушла је у збирку *Горски токови* (1947), затим у двије антологије његове поезије, *Изабране пјесме и поеме* (1963) и *Каменице* (1971). — Исти мотив, само друкчијег, трагичног распјета налазимо у пјесми „Засједа“ М. Бањевића (*Огњена јутра*, 22—23). Пјесма је, под насловом „Засједа вреба“, објављена и у избору *Земља на камену*, стр. 46—47.

Одрастао у изузетно питомом и драматичном крају који одваја Јадранско море и Скадарско језеро, — Боновић је понио у живот немире које изазива сазнање о близини тих величанствених вода. Међутим, у овој пјесми језеро се Боновићу причиња као „широка копања узгибане воде“. Ова пејоративна компарација језера са коритом („копања“) постаје јасна из даљега тока пјесме, гдје се види сугерирање извјесне одбојности према Скадарском језеру, јер на његовој узбурканој површини, по којој „снијежни шилопи“ вршу, у малим чамцима, изложени су опасности, од природе и човјека, храбри људи који тим путевима крећу, тјерани немаштином:

„На њима су контрабандије што границе пролазе,
на њима су мускули и још неопјевана храброст
за кору хљеба,
за осмијех дјетета,
за мало просте, димљиве радости
у колибама и катунима.“

Иако директно не каже, Боновић овим стиховима изазива асоцијацију на стару црногорску *чету*, особиту институцију, која је црногорски народ увијек држала у активној позицији према непријатељу; *чета* је упадала на окупирану територију, односила ратни плијен и трофеје. То је био једини начин да се опстане као равноправни судионик у историјским токовима. Насупрот државним органима који третирају контрабандије као „шверцере“ и „бандите“, те чувари реда могу некажњено у њих пуцати, Боновић потенцира моралност њиховог противзаконитог дјеловања јер се они боре „за кору хљеба, за осмијех дјетета“. Њихова храброст још је неопјевана. Инсистирајући на потреби опјевавања њиховог чина, пјесник исказује највишу моралну рехабилитацију тих присилних „шверцера“. То нијесу усамљени појединци, већ је на то присиљен велики дио народа:

„На сваком таласу,
на свакој скели
мали, црни, квргави чунови...
На њима су контрабандије што границе пролазе,
Малисори,
Црмничани,
Цеклињани,
Зећани.“

Овдје видимо заједно Црногорце и Албанце јер су исте историјске судбине. Та драматична ноћ на таласима Скадарског језера, у Боновићевој пјесми, — у ствари је особит облик сукоба са режимом јер они пролазе границе, ријешени на борбу:

„... са законом силним као живот,
са законом хладним као смрт:
пушка ти, пушка ми!“

Контрабандије бирају, „даждовиту ноћ“, међутим, мрак расије-
цају полицијски рефлектори који траже жртве:

„На њих вребају моторни чамци и рефлектори.
У густим, алугавим, смолавим ноћима
језеро режу хладни ножеви свјетлости.“

Језеро је стално отворени фронт. Пјесник паралелно даје тај
вид побуне угњетеног народа и узгибане природне елементе. Бо-
новић истиче да су контрабандије сељаци који, без обзира што
напорно раде на земљи, имају „голи, штур и гладни“ живот.
Ако контрабандисти преживе опасну пловидбу језером, враћају
се у села разровани умором, носећи вреће дувана „мокри и чу-
пави / као некад њини праоци“.

Анализом пјесама „Скадарско језеро“ Мирка Бањевића и
„Контрабандије“ Јанка Боновића хтио сам показати да су црно-
горски социјални пјесници исказивали своју мисао о угроже-
ности цијелога друштва, користећи, поред многих других сим-
бола, и Скадарско језеро које се јавило као специфични мотив
ове поезије. Појава тог симбола разумљива је када се зна да је
деценијама постављано питање регулације језера.

Danilo RADOJEVIC

LAKE SKADAR, THE INSPIRATION OF NATIONAL CREATIVITY AND SOCIAL POETRY BETWEEN THE TWO WARS

Summary

The problem of regulation of waters of Lake Skadar («Skadar's problem»), was permanently opened at the end of 19 and beginning of 20 century in Montenegrin economical and political life. Weakness of Montenegro, as of every underdeveloped country, to, with own efforts, using own natural potentials, develop the economical life, returned the looks to Lake Skadar and possibilities of amelioration offlooded areas, as to something that could be achievable. Due to weakness to develop the industry it was remained at «agrарy» conscious.

Czaristic Russia, thanking to its political objectives on Balkanian Peninsula, did not allow the engagement of capital in development of Montenegrin economy. It performed the political pressure and hindered the investments of capital from other countries. That way czaristic Russia held Montenegro in permanent economical blockade.

Part of Montenegrin bourgeoisie, which had an important role in liquidation of Montenegrin state (1918), came to understanding, between the two Wars, that Montenegro was in state of «economical death» and «political despair». Such economical-political and psychological state of Montenegrin people have paralysed each agitation of bourgeoisie. Due to this, that part of bourgeoisie up-to-dates the question of «drainage» of Lake Skadar wishing to, through that old theme called «economical romantism», direct the attention of king's governments to ensure the investments for lake regulation. This part of bourgeoisie, making the distance from those who insisted on complete displacement of Montenegrians — they wanted to achieve the political reputation at Montenegrin people.

In such economical-political and ethical situation of Montenegro, some progressive («social») Montenegrin poetstook for their motive Lake Skadar, in order to express their thought about the imperil of the entire collective. That means the problem of Lake Skadar had grown to a symbol of difficult state of people.

By analysis of poem «Lake Skadar» by Mirko Banjević and «Smugglers» by Janko Djonović, in this paper I wanted to establish the possibility of poetical actualization of one social problem, expressed by poetical means.

